

תורכיה ואיראן – לא בהכרח שותפות אידיאלית

יואל גוז'נסקי וגליה לינדנשטראוס

מבוא

בשנים האחרונות, וביתר שאת מאז מבצע "עופרת יצוקה" ואירועי המשט לעזה, ישראל, כמו מדינות אחרות במערב, עוקבת בדאגה אחר מה שנראה כמפנה במדיניות החוץ של תורכיה והתרחקות מהמערב. אחד הביטויים למפנה זה הוא התקרבותה של תורכיה לאיראן, וגם לשאר חברות ה"ציר הרדיקלי". תורכיה אינה שותפה לביקורת הנרחבת במערב ובקרב מדינות ערב המתונות על המערך הרדיקלי במזרח התיכון, ופועלת לעתים בניגוד לעמדות של חברות נאט"ו האחרות, כפי שעולה למשל מ"הצעת התיווך" שהיא הובילה עם ברזיל בנושא הגרעין האיראני, מהתנגדותה להחרפת הסנקציות על איראן ומהקשיים שהערימה על הצבת מערכות הגנה מפני טילים בשטחה.

עומק ההתקרבות בין איראן ותורכיה בשנים האחרונות מהווה שינוי חד לעומת החשדנות שאפיינה בעבר את היחסים בין המדינות, בייחוד בשנים שלאחר המהפכה האסלאמית באיראן. לשתי המדינות אין תביעות טריטוריאליות זו מזו ובהתבטאויות פומביות מרבים התורכים והאיראנים להדגיש את העובדה, שכבר למעלה מארבע מאות שנה שורר שקט בגבול שבין המדינות.¹ זאת ועוד, יחסי הסחר בין המדינות התרחבו מאוד והגיעו להיקף של מעל עשרה מיליארד דולר, ונציגים משתי המדינות הצהירו על שאיפתם לשלש את היקף הסחר בין השתיים בחמש השנים הקרובות.² שתי המדינות גם שוקלות את האפשרות לחתום על הסכם סחר חופשי.³ יותר מבעבר, שתי המדינות אף משתפות פעולה במאבקן בכורדים. ההתקרבות בין איראן ותורכיה נובעת מכמה גורמים. ראשית, בשנים האחרונות מקדם שר החוץ של תורכיה, אחמד דוואטולו, את מדיניות "אפס הבעיות" של תורכיה כלפי המדינות הגובלות עמה. על-פי מדיניות זאת, על תורכיה לפעול

יואל גוז'נסקי הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.
ד"ר גליה לינדנשטראוס היא חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי.

בנחישות כדי לפתור את הבעיות שיש לה עם שכנותיה וכדי לעודד יציבות באזורים הסמוכים לה. גורם אחר הוא השלכותיה של התערבות ארצות־הברית בעיראק בשנת 2003. כפי שעוד יורחב בהמשך, הן לאיראן והן לתורכיה אין עניין בפירוקה של עיראק. הפעולות האמריקניות בעיראק הובילו לגל של רגשות אנטי־אמריקניים בציבור בתורכיה, והדבר מתחבר אל העוינות כלפי ארצות־הברית הרווחת באיראן. בתורכיה שולטת כיום מפלגה עם אוריינטציה אסלאמית, מה שתורם לכך שתורכיה אינה חוששת לפתח קשרים עם המשטר השיעי באיראן. גורם חשוב אחר הוא הכלכלי. תורכיה היא הכלכלה ה־15 בגודלה בעולם והצורך שלה בהגדלת שוקי הייצוא וכן צורכי האנרגיה הגדלים הובילו אותה להדק קשרים עם מדינות שעמן היו לה קשרים מצומצמים יותר בעבר.⁴ מבחינתה של איראן, התחממות היחסים עם תורכיה מאפשרת לה להתמודד עם חלק מההשלכות השליליות של הבידוד הבינלאומי והסנקציות שהוטלו עליה בעקבות קידום תוכנית הגרעין שלה,⁵ וחלק ממדיניותה של אנקרה גם תואמת את מדיניותה האנטי־ישראלית של איראן. למרות נקודות חיבור אלו, קיים גם פוטנציאל למחלוקת בין המדינות, ולאורך זמן אף להתפתחות תחרות על דומיננטיות אזורית. לפיכך מטרת מאמר זה לזהות את המוקדים שסביבם כבר קיימים ועשויים עוד להתפתח חילוקי דעות בין תורכיה ואיראן. זיהוי מוקדי מחלוקת אלו חשוב לבחינת השאלה: האם צפוי להיווצר ציר איראני־תורכי העלול להוות איום של ממש מבחינתה של ישראל, ומה הן נקודות התורפה של אותו ציר?

ראשית יש לציין, כי על אף ההתפתחויות בזירת הפנים ובמדיניות החוץ של תורכיה, עדיין מתקיים שוני בסיסי בינה לבין איראן.⁶ תורכיה אמנם עוברת תהליך אסלאמיזציה עמוק, אך היא מדינה עם רוב סוני ומשטר בעל מאפיינים ליברליים, ואילו איראן המהפכנית היא מדינה פונדמנטליסטית שיעית דתית בבסיסה. שנית, תורכיה קשורה קשר הדוק למערב ולארצות הברית בעיקר בהיותה חברה בברית הצפון אטלנטית (נאט"ו) מאז 1952 וחברה מייסדת ב-G-

למרות נקודות חיבור בין תורכיה לאיראן קיים גם פוטנציאל למחלוקת בין המדינות, ולאורך זמן אף להתפתחות תחרות על דומיננטיות אזורית

20, אך גם בקשר של הסכמים רב־צדדיים ודו־צדדיים עם מדינות במערב בנושאים שונים. שלישית, שתי המדינות רואות את עצמן, מסיבות היסטוריות, גיאוגרפיות וחומריות, כמעצמות אזוריות לפחות, מה שלאורך זמן עשוי להגביר את התחרות ולהביא אף לידי יריבות גלויה ביניהן. מעבר לכך, תורכיה היא עדיין שותפה עיקרית של המערב בכמה חזיתות חשובות: בעיראק יש לה תפקיד

מרכזי בפתרון הסוגיה הכורדית; באפגניסטן – ארצות־הברית מעוניינת שתורכיה, כחברה בברית נאט"ו תגביר את מעורבותה; בנושא הגרעין האיראני יש לתורכיה אינטרס בסיסי למנוע את התגרענות איראן. גם במהלך ההתקוממות במצרים

ובלוב התקיים ערוץ קשר בין נשיא ארצות הברית ברק אובמה לראש הממשלה ארדואן כדי לתאם את עמדות שתי המדינות. מבחינה זאת, גם אם תורכיה כיום היא שחקנית "עצמאית" הרבה יותר ממה שהייתה בעבר, עדיין יש לה קשר משמעותי למערב, ולמערב בראשות ארצות הברית עדיין יש עניין לטפח קשר זה. איראן ותורכיה נבדלות בראייתן את אופי המשטר הרצוי בעיראק, את המצב בלבנון ואת נושא תהליך השלום הישראלי-ערבי. לדעתנו, לאורך זמן, ודאי אם איראן תרכוש יכולת גרעינית צבאית, תורכיה עשויה להירתע מהידוק הקשרים עמה, בעיקר בשל קיומם של יעדים ארוכי טווח שונים, וחילוקי הדעות שכבר קיימים בין המדינות יעלו אל פני השטח. ככלל, תורכיה אינה שותפה לאידיאולוגיה של איראן ולא־ינטרסים שלה. היא עדיין מבקשת לשמור על איזון בין מזרח ומערב באופן שיסייע לה לשמר את מעמדה האזורי. לפיכך בטווח הארוך, חיזוק מעמדה של איראן על חשבון גורמי הכוח האחרים באזור יהיה בעייתי בעיניה של תורכיה. מעבר לכך, אנו סבורים שהתפקיד הנוכחי של תורכיה במזרח התיכון, ובכלל זה ההתנגדות לישראל, מהווה משקל נגד למעורבות ולשאיפות האזוריות של איראן, ומבחינה זו, באופן עקיף, הוא אף עשוי בטווח הארוך לשרת את ישראל.

מוקדי עימות פוטנציאליים

להתקדמות בתוכנית הגרעין של איראן עלולות להיות כמה השלכות שליליות על יחסי תורכיה-איראן. ראשית, מנהיגי תורכיה הצהירו פעמים רבות שהם מתנגדים לתפוצה של נשק גרעיני במזרח התיכון.⁷ אמנם הם מבקרים בעיקר את מדיניות הגרעין של ישראל, אבל הם גם מתנגדים עקרונית שלא־איראן יהיה נשק גרעיני.⁸ שר החוץ של תורכיה הצהיר בסוף דצמבר 2010, שאם איראן תיסוג ממחויבותיה על־פי האמנה למניעת תפוצה גרעינית, תורכיה, עוד לפני ארצות הברית, תצא נגדה.⁹

עניין זה מובן לנוכח ההשלכות של יכולת גרעינית צבאית בידי איראן על המאזן הצבאי בין המדינות, שנוטה כיום לטובת אנקרה. שנית, תגובות המערב לפיתוח הגרעין האיראני כבר העמידו את תורכיה בדילמות אחדות מכיוון שהיא תומכת בהידברות עם איראן ולא בסנקציות נגדה, ועם זאת תורכיה מעוניינת להיות מוצגת כמי שפועלת על־פי עקרונות המשפט הבינלאומי. מתח זה בא למשל לידי ביטוי בהתנגדות תורכיה במועצת הביטחון של האו"ם להחלטה 1929 בדבר הרחבת הסנקציות על

תורכיה אינה שותפה לאידיאולוגיה של איראן ולא־ינטרסים שלה. היא עדיין מבקשת לשמור על איזון בין מזרח ומערב באופן שיסייע לה לשמר את מעמדה האזורי

איראן, וכן בתוכנית ההגנה מפני טילים שמקדמת נאט"ו, ותורכיה הסכימה לה עם סייג – שיוצהר בפומבי כי הצבת הטילים אינה מיועדת להתמודד עם איום ממדינה ספציפית, קרי איראן. שלישית, התקדמות בתוכנית הגרעין של איראן פירושה גם

כישלון מאמצי התיווך של תורכיה בנושא הזה. אמנם התורכים יכולים להטיל את האחריות על כך על מדינות המערב ובראשן ארצות־הברית ואף על איראן, אך בכל זאת תיפגע גם יוקרתה של תורכיה.

סוגיית עתיד עיראק על רקע נסיגת הכוחות האמריקניים יכולה אף היא ליצור בעיות ביחסי תורכיה־איראן. בעוד שתי המדינות אינן מעוניינות בפירוקה של עיראק עקב ההשלכות האפשריות על ביטחונן, תפיסותיהן שונות בנוגע לעתידה הרצוי של עיראק. איראן מעוניינת במדינה חלשה, מנותקת ככל האפשר מהשפעה מערבית וערבית, עם דומיננטיות לשיעיים בהנהגת המדינה, ואילו תורכיה מעוניינת שבעיראק תשלוט קואליציה על בסיס רחב ככל האפשר, שיהיה בה גם ייצוג הולם למיעוט הסוני.¹⁰ ככלל, מעורבות איראן בעיראק מונעת ממה שהוא לפי ראייתה מרחב השפעה איראני טבעי. היא מוזנת הן מהחשש מפני דמותה העתידית של עיראק והן מהשאיפה להגמוניה במרחב וההבנה שעיראק היא נדבך חשוב בדרך להגמוניה זו.

אמנם איראן, בדומה לתורכיה, אינה מעוניינת בהדרדרות המצב הפנימי בעיראק משום שחוסר יציבות שם עלול לזלוג גם לתחומה; אבל אם ייחלש השלטון המרכזי בבגדאד, איראן עלולה לחזק את אחיזתה בדרום השיעי, דבר שיהיה לצנינים בעיני תורכיה. כיום יש לתורכיה השפעה דומיננטית ואינטרסים כלכליים ניכרים בצפון עיראק, ובהתאם להתפתחויות אחרי נסיגת ארצות־הברית היא עשויה להגביר את השפעתה בחלק זה, ולו כדי למנוע מהכורדים החיים באזורים האלו להכריז על עצמאות. שאלת הכורדים בעיראק הייתה לאורך השנים בסיס לשיתוף פעולה אך גם למחלוקות בין המדינות. בעוד תורכיה האשימה את איראן במתן מחסה לאנשי ה־PKK, האשימה איראן את תורכיה בתקיפת יעדים כורדים בשטחה.

אשר ללבנון, תורכיה ניסתה לתווך בין הפלגים השונים בלבנון וכן בין לבנון לסוריה, ולעומת זאת תמיכתה הנמשכת של איראן בחזבאללה מהווה מקור לאי־יציבות בתוך לבנון ובין לבנון לישראל. בנובמבר 2010 ביקר ארדואן ביקור מתוקשר בלבנון, זמן קצר לאחר שביקר שם נשיא איראן, וביקורו עשוי להתפרש כניסיון להגביר את השפעת תורכיה במדינה על חשבון זו של איראן. במהלך ביקורו מתח ארדואן ביקורת חריפה על ישראל בניסיון להצטייר כמגן לבנון, ואף איים שתורכיה תגיב אם תעז ישראל לתקוף את לבנון.¹¹ בהקשר למעורבות בלבנון, לא ברור עד כמה התקרבה תורכיה לחזבאללה. דווח למשל, שעם חזרתו מלבנון אמר ארדואן, שארגון חזבאללה אינו קשור לרצח ראש ממשלת לבנון לשעבר רפיק אל־חריירי.¹² תורכיה גם הציעה שיוחלט לדחות את פרסום דוח ועדת החקירה הבינלאומית מטעם האו"ם לחקר רצח חריירי כדי שהמצב בלבנון לא ידרדר למלחמת אזרחים נוספת. לאחר התפטרות שרי חזבאללה ונפילת ממשלת לבנון בינואר 2011, המשיכה תורכיה בניסיונות התיווך שלה בין הפלגים בלבנון. שר החוץ של תורכיה

וראש ממשלת קטאר אף נפגשו עם מנהיג חזבאללה חסן נסראללה. בסופו של דבר החליטו תורכיה וקטאר להשעות את ניסיונות התיווך,¹³ ואפשר לראות בכך כישלון של תורכיה בניסיונה להחליש את דריסת רגלה של איראן בלבנון, אך גם כרצון להתרחק מעט מארגון חזבאללה.

באשר לסוריה, תורכיה השקיעה מאמצי תיווך בהקשר הישראלי-סורי (ארבעה סבבי שיחות לא ישירות בין מאי לדצמבר 2008) ומטרתה הייתה לא רק לבסס את מעמדה כמתווכת, אלא גם להראות שסוריה אינה חלק מ"ציר רשע". בדומה לתורכיה, סוריה אינה חברה טבעית ב"ציר הרדיקלי" – היא מדינה חילונית, ולהבדיל מאיראן, מחזבאללה ומחמאס, אין היא שוללת את האפשרות להגיע להסכם שלום עם ישראל. יתר על כן, אין זה מן הנמנע שהתחממות היחסים בין תורכיה לסוריה מעוררת חששות באיראן שמא סוריה שוקלת להחליף את המשענת האסטרטגית האיראנית בזו של תורכיה. ואכן אנקרה ודמשק הגבירו בשנים האחרונות את הפעילות הצבאית המשותפת (תרגילים משותפים, ראשונים מסוגם, בין המדינות החלו באפריל 2009) של חילות האוויר, השריון והרגלים באזור הגבול המשותף שלהן, והופיעו גם דיווחים על שיתוף פעולה תורכיו-סורי נגד פעילי ה-PKK הכורדי.¹⁴ משמעותיים אף היו ניסיונות התיווך של תורכיה בין סוריה לעיראק לאחר שהאחרונה האשימה את דמשק ב"עצימת עין" ואף בסיוע לפעולות הטרור שבוצעו בשטחה באוגוסט 2009.

בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני, על אף המצב הקשה ששרויים בו יחסי ישראל-תורכיה, תורכיה תומכת בהסדר, ואילו איראן אינה מקבלת את הלגיטימיות של ישראל. איראן נמצאת אמנם מחוץ לסכסוך הישראלי-ערבי/ישראלי-פלסטיני, אך היא עושה כל שביכולתה כדי לפגוע בכל הסדר אפשרי באמצעות מימון, אימון והעברת נשק לארגוני טרור דוגמת הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני והחמאס. לעומת זאת ההתקרבות בין תורכיה לחמאס (תורכיה הכירה בממשלת חמאס כבר בשנת 2006 ואף אירחה את חאלד משעל באנקרה באותה השנה) נובעת לאו דווקא מהרצון לחזק את שליטתו של ארגון זה בעזה, אלא מתוך ההכרה שאם רוצים לקדם את המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים יש לראות בחמאס שחקן לגיטימי. נוסף על כך, זה שנים רבות ניכרת אמפטיה גדולה בדעת הקהל התורכית למאבק הפלסטיני, וכן

על אף המצב הקשה ששרויים בו יחסי ישראל-תורכיה, תורכיה תומכת בהסדר ישראלי-פלסטיני, ואילו איראן אינה מקבלת את הלגיטימיות של ישראל

קיימת תחושה של אחריות מסוימת לכך שהבעיה הפלסטינית נוצרה בשלהי תקופת שלטונה של האימפריה העות'מאנית. התוצאה, לפחות בכל האמור לסוגיה הפלסטינית, היא שארדואן מיצב את תורכיה בין העולם הערבי/המוסלמי לבין ישראל והמערב, ובכך פגע בניסיונה של איראן לנכס לעצמה בלעדית את

הנושא הזה כדרך להגביר את השפעתה על דעת הקהל הערבית מעל ראשם של המנהיגים הערבים.

מוקד אחר של חיכוך בין המדינות עשוי להיות המאבק על דמות המנהיג של העולם המוסלמי. בסקר דעת קהל בכמה מדינות מוסלמיות, שהתקיים זמן קצר לאחר פרשת המשט לעזה, נבחר ארדואן למנהיג האהוד ביותר וזכה בתמיכת 20 אחוז מהנשאלים.¹⁵ ארדואן גם נבחר ל"איש השנה" של 2010 בידי 74 אחוז ממשתתפי סקר הגולשים באתר CNN בערבית.¹⁶ הטענה היא, שמאז מלחמת העולם הראשונה לא הייתה תדמיתה של תורכיה בעולם הערבי טובה מכפי שהיא כיום.¹⁷ בסקר בקרב הפלסטינים בגדה המערבית ובעזה ראו 43 אחוז מהמשיבים בתורכיה את המדינה התומכת ביותר במאבקם.¹⁸ סקרים אלו, יחד עם חולצות שעליהן מתנוססת תמונתו של ארדואן ופוסטרים בדמותו, הנמכרים לא רק בגדה ובעזה אלא גם בחלק ממדינות ערב, מעידים על הפופולריות העצומה שלו במזרח התיכון. עורך היומון **אל-קודס אל-ערבי**, שביקר לאחר אירועי המשט את רפיסות המשטרים הערביים כלפי ישראל, שיבח את ראש ממשלת תורכיה וטען כי הוא "יותר ערבי מהערבים".¹⁹ המשט לעזה, שקדמו לו גם התבטאויותיו החריפות של ארדואן נגד ישראל במהלך המלחמה בלבנון בשנת 2006, וביתר שאת במהלך "עופרת יצוקה", והתקרית בדאבוס עם נשיא המדינה שמעון פרס – כל אלה ביססו את מעמדו של ארדואן בעולם הערבי כמתנגד עיקש לישראל. התנגדות זו, שהיא רטורית בעיקרה ונשענת על "עוצמה רכה" ובכל זאת מביאה הישגים, מעלה את השאלה, האין זה נתיב ראוי מזה האלים יותר שמקדמים מחמוד אחמדינג'אד וחסן נסראללה.²⁰

בין איראן לתורכיה ייתכנו גם חילוקי דעות בנוגע להתפתחויות עתידיות בעולם הערבי. באופן רשמי הייתה שביעות רצון בטהראן מהעזזועים העוברים על העולם הערבי ובייחוד מהפלת שלטון מובאק,²¹ אבל בד בבד יש חששות מהתפשטות גלי המחאה גם אל תוך איראן. תורכיה הייתה זהירה יותר בהתבטאויותיה כלפי מצרים, אך גם ראשיה קראו למובראק לפרוש. בדומה ליחסים המתוחים בין איראן למצרים בהנהגת מובראק, גם בין תורכיה למצרים היה מתח משום התפקיד הדומיננטי יותר שניסתה תורכיה לנכס לעצמה במזרח התיכון.²² מן הבחינה הזאת, הסתלקותו של מובראק מהבמה עשויה להוביל לשיפור ביחסי מצרים עם שתי המדינות האלו. עם זאת, היחלשותה של מצרים מדגישה את התהליך הרחב יותר של היחלשות המשטרים הקיימים במדינות ערב, ובטווח הארוך תגביר את הסיכוי שיתפתח מאבק בין תורכיה לאיראן על הגמוניה אזורית. האפשרות ש"האחים המוסלמים" יגבירו את אחיזתם במצרים מעלה את השאלה, האם הדמוקרטיה התורכית יכולה לשמש מודל למצרים. מנגד מציעה איראן מודל אחר של השראה, ולכן ייתכנו מאבקי השפעה על עתידה של מצרים.

מקור אחר של חיכוך בין איראן לתורכיה עשוי להיווצר בשל יחסיה המתהדקים של אנקרה עם מדינות המפרץ הערביות, החוששות מאיראן והמבקשות למנוע ממנה יכולת גרעינית. גם האכזבה ממדיניות ארצות-הברית במזרח התיכון והתחושה הגוברת במפרץ שאין לסמוך לאורך זמן על "מטריית ההגנה האמריקנית", הביאו "ירח דבש" ביחסים המדיניים, הכלכליים והביטחוניים בין הצדדים. לדוגמה, המטרה היא להגדיל בשנתיים הקרובות את היקף הסחר בין סעודיה לתורכיה ל-10 מיליארד דולר לעומת 3.5 מיליארד בשנת 2009 ו-5.5 מיליארד ב-2008.²³ בראיית מדינות המפרץ הערביות, הכנסת תורכיה לשותפות אסטרטגית עמן עשויה לסייע באיזון כוחה של איראן במפרץ. לפיכך תמכו מדינות המפרץ במועמדות תורכיה למעמד של משקיף בליגה הערבית; בניסיונות התיווך של תורכיה בין ישראל לסוריה; ובחיזוק שיתוף הפעולה שלהן עם נאט"ו. הכרה במעמד של תורכיה במפרץ הגיע עם החתימה של מזכר הבנות (MOU) ביטחוני, ובפעם הראשונה בהיסטוריה של יחסי החוץ של מדינות המפרץ הוכרה מדינה באופן רשמי כשותפה אסטרטגית של המועצה לשיתוף פעולה במפרץ.²⁴

עוד סוגיה חשובה היא סוגיית האנרגיה. בשנים האחרונות גוברת ההבנה של תורכיה ששליטה בנתיבי האנרגיה חשובה לא פחות מהשליטה במקורות האנרגיה. איראן היא ספקית הגז הטבעי השנייה בחשיבותה של תורכיה, לאחר רוסיה, ובשנת 2009 נחתמו הסכמים על פרויקטים משותפים להובלת גז טבעי מאיראן דרך תורכיה. עם זאת, מימושם של חלק מהפרויקטים האלו לוט בערפל בגלל החרפת הסנקציות על איראן. למשל, אין ביטחון שהשותפות האחרות ל"פרויקט נבוקו", שבמסגרתו אמור להיבנות צינור להובלת גז טבעי מהים הכספי והמזרח התיכון לאירופה דרך תורכיה, יסכימו שאיראן תהיה אחת המדינות שיספקו את הגז הטבעי לפרויקט.²⁵

סוגיית האנרגיה מתקשרת גם לסוגיה הרחבה יותר של מאבק אפשרי בין איראן לתורכיה בעניין ההשפעה על מדינות מרכז אסיה, שחלקן גובלות בים הכספי. במרבית מדינות אלו רוב האוכלוסייה מוצאה תורכמני, ולכן לתורכיה יש פוטנציאל להשפיע עליהן, ואילו איראן רואה באזור זה את "החצר האחורית" שלה, ולכן בידה צריכה להיות מרבית ההשפעה.²⁶ בענייני מדינות הים הכספי בכלל, ובנושא אזרבייג'אן וסוגיית הסכסוך בנגורנו-קרבאח בפרט, כבר היו מחלוקות בין תורכיה לאיראן, והן עשויות לשוב ולעלות. באיראן יש מיעוט אזרי נכבד (כמעט רבע מהאוכלוסייה), והיחסים עם אזרבייג'אן היו לרוב מתוחים בגלל החשש שזו תרצה להקים אזרבייג'אן גדולה. מנגד, אזרבייג'אן היא המדינה הקרובה ביותר לתורכיה מבין הרפובליקות התורכמניות, אם כי בשנים האחרונות חלה התרחקות מסוימת בין אזרבייג'אן לתורכיה בגלל ניסיונותיה של תורכיה להפשיר את היחסים עם ארמניה, אויבתה של אזרבייג'אן בסכסוך על נגורנו-קרבאח.

השלכות לגבי ישראל

ממדינה בעלת דימוי פרו־מערבי ושותפה לתהליך השלום הישראלי־פלסטיני והישראלי־סורי, נהפכה תורכיה לגורם בעייתי, שלא לומר שלילי מנקודת מבטה של ישראל. היא הושיטה יד לאיראן, לסוריה ולחמאס ואף לחזבאללה תוך ביסוס מעמדה כמבקרת חריפה של ישראל. ואכן בטווח הקצר עמדתה של אנקרה קירבה אותה, ולו תודעתית, לטהראן. התרחקותה של תורכיה מישראל זכתה לברכת בכירי המשטר באיראן, שצינו כי "בכך היא מתקרבת לעולם האסלאמי".²⁷ ככלל, תורכיה בראשות ארדואן מבקשת לחזק את מעמדה בעולם הערבי והמוסלמי גם במחיר הקשר עם ישראל. יש לכך השלכות מיידיות ובעייתיות מבחינתה של ישראל. למשל, במישור הביטחוני, ביסוס הקשר בין תורכיה לאיראן (ולסוריה) מאפשר העברת אמצעי לחימה לחזבאללה ולחמאס ביתר קלות מבעבר באמצעות מעבר המשלוחים בשטחה.²⁸ היחשפותה של תורכיה לשיטות לחימה ולאמצעי לחימה מתקדמים במסגרת שיתוף הפעולה שלה עם ישראל, עלול לשמש גורמים העוינים את ישראל. בהקשר זה דווח באחרונה על הסכמה שתורכיה תאמן כוחות צבא של סוריה.²⁹ גם הפסקת שיתוף הפעולה של חילות האוויר ושל גופי המודיעין של ישראל ותורכיה עשויה להיות בעוכריה של ישראל. שר הביטחון אהוד ברק אף הזהיר מדליפת מידע ישראלי מתורכיה לאיראן, בעקבות קשרי העבודה ממושכים שהיו למודיעין התורכי עם המוסד.³⁰

בל נטעה, תורכיה – המבקשת כנראה להחזיק את המקל בשני קצותיו – משלמת מחיר לא מבוטל על התקרבותה לאיראן ועל יחסה לישראל בקשריה עם אירופה ועם ארצות־הברית. הממשל של ארצות־הברית הטיל ספק ביכולתה של ממשלת תורכיה להיות שותף מהימן, הגדיר את ממשלתה כמי שחדרו אליה "מוסלמים קיצונים",³¹ ואף רמז שהיא מפרה את הסנקציות על איראן.³² מזכיר ההגנה של ארצות־הברית, רוברט גייטס, הביע

ביסוס הקשר בין תורכיה לאיראן מאפשר העברת אמצעי לחימה לחזבאללה ולחמאס ביתר קלות מבעבר באמצעות מעבר המשלוחים בשטחה של תורכיה

דאגה עקב הדרדרות היחסים בין ישראל לתורכיה וההשפעה שעלולה להיות לכך על היציבות באזור.³³ יש להוסיף על זה את הקשיים העומדים לפני תורכיה בניסיונותיה להתקבל לאיחוד האירופי. ככלל, אי־הרצון של אירופה לחזק את קשריה עם תורכיה וחלק מפעולותיה של ארצות־הברית במזרח התיכון היו בין הגורמים שהשפיעו על נטייתה של תורכיה מזרחה. את ההדרדרות ביחסי ישראל־תורכיה יש לראות אפוא

בהקשר של השינויים באוריינטציה של תורכיה.

המשבר בין ישראל לתורכיה והתרחקות תורכיה מהמערב עשויים להוות נקודת חיבור בין איראן לתורכיה, ולו רק משום שסוגיות אלו העיבו בעבר על היחסים

ביניהן. איראן למשל הסתייגה מהקשרים הביטחוניים בין אנקרה לירושלים, והיא אף לחצה על תורכיה לאורך השנים לצמצם אותם. עם זאת, ייתכן כאמור שיתפתח מאבק בין שתי המדינות על הנהגת המאבק בישראל. מאבק כזה לא יהיה נוח לישראל, אבל בעקיפין הוא גם יכול להוביל להחלשת השפעתה של איראן באזור. ההכרה שרמת שיתוף הפעולה שאפיינה את יחסי תורכיה וישראל לא תחזור לפחות בעתיד הקרוב הביאה את ישראל, כחלק מתהליך ה"התפכחות" שלה, לתת בולטות ליחסים המתהדקים עם מדינות כמו יוון ובולגריה, השותפות לדאגתה ממדיניותה של תורכיה והמזהות פוטנציאל לשיתוף פעולה ביטחוני, כלכלי, תיירותי וטכנולוגי עם ישראל. "ברית הבלקן" כבר הניבה ביקורים הדדיים תכופים בכל הדרגים, ובמישור האסטרטגי מתקיימים אימונים משותפים של חילות האוויר.³⁴ על אף האמור לעיל, נזכיר כי היחסים בין ישראל לתורכיה סבלו גם בעבר עליות ומורדות, וניתן לצפות ששתי המדינות ימשיכו לנסות לשמור על ערוצי קשר פתוחים ביניהן. מה עוד שגם בצל המשבר הנוכחי ממשיכים קשרי מסחר, תרבות, מדע ותיירות בין המדינות, גם אם בהיקף קטן מבעבר.

סיכום

יחד עם תהליך היותן של תורכיה ואיראן לשחקניות מובילות במזרח התיכון, היחסים בין שתי המדינות הולכים ומשתפרים. עם זאת, בראיה לטווח ארוך נראה כי מכשול משמעותי למימוש שאיפותיה של תורכיה לדומיננטיות אזורית עשוי לבוא דווקא מכיוונה של איראן. במקביל, מדיניות תורכיה עשויה להוות אילוץ משמעותי על שאיפותיה של איראן באזור, שבעוד בטווח הקצר טהראן מרוויחה מהתנגדותה הגוברת של תורכיה לישראל, הדגשתה את הנושא הפלסטיני ומניסיונות התיווך שלה בנושא הגרעין, הרי בטווח הארוך, הניסיון של תורכיה להעצים את משקלה האזורי עשוי לבוא על חשבון איראן, השואפת אף היא לתפקיד הגמוני במזרח התיכון, כשבדומה לתורכיה, ההתנגדות לישראל משמשת אמצעי עיקרי לכך.

ביקשנו להראות כי הזהות הבסיסית והאינטרסים המהותיים של אנקרה וטהראן – לפחות בחלק מהנושאים – מנוגדים, מה שעשוי לגרום להתנגשות בין שני הכוחות העולים, הלא-ערבים, במזרח התיכון. עם זאת, אין בהצגה זו כדי לטעון ששתי המדינות לא יצליחו לפתור את המחלוקות ביניהן בדרך של משא ומתן. להפך, מדיניות

בראיה לטווח ארוך נראה, כי מכשול משמעותי למימוש שאיפותיה של תורכיה לדומיננטיות אזורית עשוי לבוא דווקא מכיוונה של איראן

הזהות הבסיסית והאינטרסים המהותיים של אנקרה וטהראן לפחות בחלק מהנושאים – מנוגדים, מה שעשוי לגרום להתנגשות בין שני הכוחות העולים, הלא-ערבים, במזרח התיכון

"אפס הבעיות" שמקדמת תורכיה כלפי שכנותיה מדגימה כיצד עצם שינוי תפיסתה הבסיסית של תורכיה כלפי איראן הוביל לשיפור ניכר ביחסים בין המדינות. ועם כל זה, חלק מהסוגיות שהועלו יצריכו את שתי המדינות לנקוט עמדה ברורה, וייתכן שזו תציב אותן משני עברי המתרס, והן יהוו מכשול בדרך להידוק היחסים בין המדינות.

הערות

- 1 ראו לדוגמה: "Erdogan Emphasizes 400-Years of Friendship with Iran," trt-world. com September 17, 2010. <http://www.trtturkmen.com/trtworld/en/newsDetail.aspx?HaberKodu=7bb760dd-5c8b-4e8f-abfa-a6f6eb88fc07>
- 2 לשם השוואה, היקף הסחר בין המדינות בשנת 2000 היה רק מיליארד דולר. עם זאת, היקף הסחר בין תורכיה ואיראן בשנת 2010 עלה רק בקצת מרמתו ב-2008, שאז גם הגיע לקרוב ל-10 מיליארד דולר, לעומת 2009 שאז צנח היקף הסחר ל-5.5 מיליארד דולר. בין ישראל ותורכיה היה היקף הסחר בשנת 2009 כ-2.5 מיליארד דולר. ראו: דורון פסקין, "בצל המהומות באיראן: נשיא תורכיה דן בהרחבת הקשרים הכלכליים בטהראן", **כלכליסט**, 15 בפברואר 2011. <http://www.calcalist.co.il/world/articles/0,7340,L-3508306,00.html>
- 3 מעבר לכך, איראן ביטלה לאחרונה קנס שהייתה תורכיה צריכה לשלם על כך שלא רכשה ב-2010 את כל כמות הגז שאליה התחייבה בהסכמים בין השתיים. צבי בראל, "ריבאונד ואלכוהול", **הארץ**, 12 בינואר 2011. <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=1209185>
- 4 המכשול המרכזי בהגדלת הייצוא מתורכיה לאיראן, המוביל לכך שקיים כיום גירעון סחר של תורכיה עם איראן, הוא מחסומי הסחר הרבים בצד האיראני. Saban Kardas, "Turkish-Iranian Economic Ties Flourish," *Eurasia Daily Monitor*, February 18, 2011. http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=37534&cHash=3625135362ac4333ce89a49378aa403
- 5 גליה לינדנשטראוס, **גישור והידברות: פרדיגמה חדשה במדיניות החוץ והביטחון של תורכיה והשלכותיה על ישראל**, מזכר מס' 104, המכון למחקרי ביטחון לאומי, יוני 2010, עמ' 20-23. [http://www.inss.org.il/upload/\(FILE\)1275899940.pdf](http://www.inss.org.il/upload/(FILE)1275899940.pdf)
- 6 Emrullah Uslu, "Turkey-Iran Relations: A Trade Partnership or a Gateway for Iran to Escape International Sanctions," *Eurasia Daily Monitor* March 3, 2009 http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=34653&tx_ttnews%5BbackPid%5D=27&cHash=55e241d245
- 7 זאת אף שיש המוצאים דמיון בין התהליכים העוברים על תורכיה לאלה שעברה איראן, גם אם באופן הדרגתי יותר. כך למשל אמר לאחרונה ברנרד לואיס בשיחה במעון שגריר ארצות-הברית בישראל, 18 בפברואר 2011: "תורכיה צועדת למקום שממנו מגיעה איראן".
- 8 "Turkey Calls for Nuclear Free Middle East," *Worldbulletin.net*, September 24, 2010, http://www.worldbulletin.net/news_detail.php?id=64330
- 9 Ilter Turan, "Turkey's Iran Policy: Moving Away from Tradition," *GMF Brief On Turkey*, June 25, 2010, http://www.gmfus.org/galleries/ct_publication_attachments/Iran_policy_Turan_Jun10_final.pdf

- 9 "Davutoglu Blames Israel for Failure to Mend Ties," *Today's Zaman*, December 27, 2010, http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?load=detay&newsId=230778&link=230778
- 10 Mahir Zeynalov, "Turkey's Policy in Iraq Aims for Broad-based Government," *Today's Zaman*, August 8, 2010, <http://www.todayszaman.com/tz-web/news-218446-turkeys-policy-in-iraq-aims-for-broad-based-government.html>
- 11 "ארדואן: "לא נשתוק אם ישראל תפלוש ללבנון", NRG מעריב, 25 בנובמבר 2010. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/182/316.html>
- 12 אל-ספיר (לבנון), 29.11.10, באתר ממרי: http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show2&dbid=articles&dataid=2675
- 13 Solution to Crisis is Up to Lebanon, Turkey Says," *Hurriyet Daily News and Economic Review*, January 20, 2011, <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=turkey-qatar-foreign-ministers-halt-lebanon-mediation-2011-01-20>
- 14 על-פי היומון התורכי מיליט, הפרלמנט של תורכיה דן באישור הסכם שיתוף פעולה תורכי-סורי רחב היקף למאבק בטרור, בייחוד בארגון ה־PKK הכורדי. ממרי, 13 בפברואר 2011. http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show2&dbid=articles&dataid=2675
- 15 Shibley Telhami, "2010 Arab Public Opinion Poll," *Brookings Institute*, August 5, 2010, http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/reports/2010/08_arab_opinion_poll_telhami/08_arab_opinion_poll_telhami.pdf slide no. 66
- 16 "CNN Arabic Website Names PM Erdogan 'Man of the Year'," *Today's Zaman*, January 3, 2011, <http://www.todayszaman.com/news-231392-cnns-arabic-website-names-pm-erdogan-man-of-the-year.html>
- 17 Emrullah Uslu, "Erdogan's Middle East Diplomacy: A New Nasser in the Making?" *Eurasia Daily Monitor*, January 15, 2009, http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=34359&tx_ttnews%5BbackPid%5D=485&no_cache=1
- 18 Lamis Andoni, "Erdogan 'is no Gamal Abdel Nasser'," *Aljazeera.net*, June 20, 2010, <http://english.aljazeera.net/focus/2010/06/201062093027892694.html>
- 19 "יחס העולם הערבי לתורכיה בעקבות המשט: תמיכה לצד חשש מהשפעה אזורית גוברת", ממרי, 19 ביוני 2010. http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&dbid=articles&act=show3&dataid=2425
- 20 "Turkey's Crises over Israel and Iran," *International Crisis Group Europe Report* no. 208, September 8, 2010, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/turkey-cyprus/turkey/208-turkeys-crises-over-israel-and-iran.aspx>
- 21 דודי כהן, "חמינאי: 'המהומות - סימן להתעוררות האיסלאם'", Ynet, 4 בפברואר 2011 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4023885,00.html>
- 22 Fulya Ozerkan, "Tension Heightens between Cairo, Ankara over Egypt Unrest," *Hurriyet Daily News and Economic Review*, February 8, 2011, <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=tension-2011-02-08>
- 23 "Ergun: Trade with Saudi Arabia Should Rise to \$10 Billion in Two Years", *Today's Zaman*, February 9, 2010, <http://www.todayszaman.com/news-201005-106-ergun-trade-with-saudi-arabia-should-rise-to-10-billion-in-two-years.html>

- 24 Mariam Al Hakee, "GCC Names Turkey First Strategic Partner Outside the Gulf," *Gulf News*, September 3, 2008, <http://gulfnews.com/news/gulf/uae/general/gcc-names-turkey-first-strategic-partner-outside-the-gulf-1.129631>
- 25 Emrullah Uslu, "Turkey-Iran Relations: A Trade Partnership or a Gateway for Iran to Escape International Sanctions?" *Eurasia Daily Monitor*, March 3, 2009, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34653
- 26 Richard Javad Heydarian, "Iran-Turkey-Syria: An Alliance of Convenience," July 19, 2010, *Foreign Policy in Focus Website*, http://www.fpif.org/articles/iran-turkey-syria_an_alliance_of_convenience
- 27 ראו למשל: דודי כהן, "חמינאי לתורכיה: 'טוב שהתרחקת מישראל'", *Ynet*, 15 בפברואר 2011, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4028981,00.html>
- 28 ברק רביד, "נשק מאיראן לחיזבאללה עובר דרך תורכיה", *הארץ*, 5 במארס, 2008. <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/961122.html>
- 29 "Turkish Army to Train Syrian Army," *Hurriyet Daily News and Economic Review*, January 31, 2011, <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=turkish-army-to-train-syrian-army-2011-01-31>
- 30 ברק רביד, "תורכיה מתנגדת להעברת מידע מודיעיני לישראל שיתריע מפני טילים איראניים", *הארץ*, 26 באוקטובר 2010. <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1195325.html>
- 31 ברק רביד, "מסמכי ויקיליקס: שגריר ישראל באנקרה: 'ארדואן שונא אותנו מבחינה דתית'", *הארץ*, 29 בנובמבר, 2010. <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1201134.html>
- 32 צבי בראל, "מסמכי ויקיליקס: ארצות-הברית הזהירה את תורכיה מהפרת הסנקציות נגד איראן", *הארץ*, 30 בנובמבר, 2010. <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1201337.html>
- 33 "שר ההגנה רוברט גייטס: הניתוק מאירופה הזיז את תורכיה למזרח", *הארץ*, 9 ביוני, 2010. <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=1173226>
- 34 ברק רביד, "ברית ביון חדשה: ישראל, יוון ובולגריה נגד תורכיה", *הארץ*, 26 בנובמבר 2010. <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1200743.html>